

NAPUŠTENA SELA SRBIJE: STUDIJA SLUČAJA SELA VUKOJEVAC (OPŠTINA KURŠUMLIJA)

Golić Rajko¹, Joksimović Marko²

Apstrakt: Depopulacija ruralnog prostora i migracije selo – grad kao savremeni fenomeni u svom ekstremnom obliku dovode do potpunog demografskog gašenja pojedinih seoskih naselja i iščezavanja ljudskog faktora u korišćenju prostora. Ovaj proces u izolovanim i saobraćajno teško dostupnim brdsko-planinskim delovima Srbije prisutan je još 1980-ih godina, a prema popisu iz 2011. godine 13 seoskih naselja (bez Kosova i Metohije) ostalo je bez stanovništva. Na primeru napuštenog sela Vukojevac (Opština Kuršumljija), u radu su definisani uzroci napuštanja ruralnog prostora u Srbiji, demografske, ekonomske, geopolitičko-bezbednosne i ekološke posledice tog napuštanja i promene u korišćenju površina. Na osnovu sagledavanja trenutnih demografskih i ekonomskih trendova u brdsko-planinskim ruralnim delovima opštine Kuršumljija, ali i nepovoljne bezbednosne situacije (položaj u tzv. Kopnenoj zoni bezbednosti) nameće se zaključak da je u postojećim uslovima revitalizacija (ruralna obnova) Vukojevca apsolutno nemoguća. Buduće upravljanje ovim i drugim sličnim ruralnim prostorima u Srbiji mora se bazirati na rešavanju postojećih bezbednosnih problema i iznalaženju smernica njihovog budućeg statusa, kako bi se stvorile mogućnosti za eventualno korišćenje prostora niskog intenziteta (organska poljoprivreda, turizam itd.).

Ključne reči: napušteni prostori, depopulacija, ruralna obnova, Kopnena zona bezbednosti, Kuršumljija, Vukojevac

ABANDONED VILLAGES OF SERBIA: CASE STUDY OF VUKOJEVAC (MUNICIPALITY OF KURŠUMLIJA)

Abstract: Depopulation of rural areas and rural-urban migration as modern phenomena in their extreme form lead to the complete demographic extinction of some rural settlements and the disappearance of the human factor in the land use. This process has been present in isolated and difficult to access hilly and mountainous parts of Serbia since the 1980s, and according to the 2011 census, 13 rural settlements (excluding Kosovo and Metohija) were left without population. On the example of the abandoned village of Vukojevac (Municipality of Kursumlija), this paper defines the causes of abandonment of rural areas in Serbia, demographic, economic, geopolitical, security and environmental consequences of that abandonment and changes in land use. Based on the current demographic and economic trends in the hilly and mountainous rural parts of the municipality of Kuršumljija, but also the unfavorable security conditions (position in the so-called Ground Safety Zone),

¹ Univerzitet u Beogradu – Geografski fakultet, Studentski trg 3/3, Beograd
e-mail: rajko.golic@gef.bg.ac.rs

² Univerzitet u Beogradu – Geografski fakultet, Studentski trg 3/3, Beograd
e-mail: marko.joksimovic@gef.bg.ac.rs

it is concluded that in the current conditions revitalization (rural renewal) of Vukojevac is absolutely impossible. The future management of these and other similar rural areas in Serbia must be based on solving existing security problems and finding guidelines for their future status, in order to create opportunities for low-intensity reuse of these areas (organic agriculture, tourism, etc.).

Keywords: abandoned areas, depopulation, rural renewal, Ground Safety Zone, Kuršumlja, Vukojevac

UVOD

Depopulacija ruralnog prostora i migracije selo – grad kao savremeni fenomeni u svom ekstremnom obliku dovode do demografskog gašenja pojedinih seoskih naselja i iščezavanja ljudskog faktora u korišćenju prostora. Potpuno napuštanje ruralnog prostora aktuelno je u velikom broju zemalja i determinisano nizom prirodnih i društvenih faktora. Napuštenost ili anekumena je uslovljena permanentnom nenaseljenošću ili je krajnji rezultat stalnog smanjenja stanovništva. Smanjenje može biti uslovljeno prirodnim kretanjem i migracijama (Mc Leman, 2011). Depopulacija najpre zahvata sela a zatim i gradove u planinskim, pograničnim ili drugim pasivnim i marginalnim prostorima. Ovakav obrazac odavno se zapaža u mnogim delovima Evrope, kao što su severna Švedska, španska Mezeta, Laponija, francuski Centralni masiv, Apenini, Alpi, češka Šumava i Karpati (MacDonald et al., 2000; Lasanta et al., 2017). Na primer, Španija je pretrpela posledice brzog i intenzivnog procesa ruralne depopulacije poznate i kao „prazna Španija“, sa gustinom naseljenosti u nekim područjima manjom od 3 st./km² (Diaz-Sarachaga, 2020).

I pored postojanja brojnih lokalnih specifičnosti, opšti uzroci savremenog napuštanja ruralnih prostora su dobro poznati i proučeni. Prema Saville-u (2013), oni se nisu značajno promenili u poslednjih 150 godina. Nedostatak radnih mesta, loša saobraćajna, komunalna i socijalna infrastruktura i slabe ekonomske perspektive u ruralnim regionima, sa jedne strane, i otvaranje radnih mesta u gradovima (industrija i uslužne delatnosti), popularizacija gradova i gradskog načina života, sa druge strane, bili su glavni pokretački faktori migracija selo – grad, što se reflektovalo u demografskom pražnjenju sela ili njihovom potpunom gašenju. Globalizacija ekonomije, kao i društveni i kulturni procesi i laka prostorna mobilnost koji je prate, učinili su da mladi postaju sve manje vezani za naselje ili regiju u kojoj su rođeni. Odlazak stanovništva iz ruralnih prostora najčešće se objašnjava stagnacijom poljoprivrede, u slučajevima kada ona nema intenzivan i tržišno orijentisan karakter, i stoga ne obezbeđuje dovoljno prihoda poljoprivrednicima i njihovim porodicama. S jedne strane, takvo stanje ove privredne grane može biti posledica nepovoljnih geomorfoloških, pedoloških i klimatskih obeležja prostora, koji otežavaju proizvodnju i čine je nekonkurentnom. S druge strane, prepreke u unapređenju poljoprivrede odnose se na starosnu strukturu ruralnog stanovništva, jer starije stanovništvo teže prihvata nove tehnologije i inovacije.

Pored depopulacije i gašenja seoskih naselja kao istorijskih i kulturnih tekovina, glavne negativne socio-ekonomske posledice uključuju nestanak tradicionalnih oblika poljoprivrede (na primer, sezonsko planinsko stočarstvo), tradicionalnih zanata i načina života, urušavanje i propadanje stambenih, javnih i infrastrukturnih objekata, neprohodnost i zarastanje lokalnih puteva, nestanak kolektivnog sećanja i identiteta, smanjivanje kontrole nad prostorom itd. Zbog nestanka antropogenog faktora, gašenje seoskih naselja i napuštanje prostora dovodi do značajnih promena i u prirodnoj sredini, koje se pre svega ogledaju u povratku prirodnog stanja lokalnih ekosistema. Te promene su najvidljivije u degradaciji i postepenom nestanku obradivog zemljišta i revitalizaciji prirodnog biljnog pokrivača (širenje površina pod šumom i drugom autohtonom vegetacijom), ali su praćene i povećanjem rizika od požara, poplava, erozije zemljišta, nestankom vrsta koje su se adaptirale na antropogene predele (Poschlod et al., 2005), širenju areala divljih životinja itd.

NAPUŠTENA SELA SRBIJE

Procesi gašenja seoskih naselja, karakteristični za pasivne i marginalne delove Evrope, nisu zaobišli ni Srbiju. Kriza poljoprivredne proizvodnje, želja za obrazovanjem i profesionalnim napredovanjem koju su pružali gradovi, industrijalizacija u gradovima, nedovoljna ulaganja u razvoj sela i poljoprivrede, loše stanje komunalne infrastrukture, nepostojanje objekata javnih službi, saobraćajna izolovanost i morfološka nepristupačnost (veliki nagibi terena, nadmorska visina) bili su opšti faktori koji su doveli do depopulacije ili gašenja seoskih naselja u Srbiji. U tom smislu, napuštanje sela u Srbiji ne razlikuje se mnogo od sličnih procesa u drugim delovima Evrope.

Intenzivna depopulacija ruralnih prostora počela je u decenijama posle Drugog svetskog rata, a bila je podstaknuta brzom industrijalizacijom i rastom gradova u koje se slivalo ruralno stanovništvo, sa jedne strane, i malom brigom za razvoj sela i sitne poljoprivrede, sa druge strane. Većina brdsko-planinskih sela, koja je sredinom 20. veka karakterisalo mlado i demografski vitalno stanovništvo, u roku od svega 50-ak godina transformisala se u „staračke domove“ u kojima je prirodno obnavljanje stanovništva praktično prekinuto. Ovaj proces je vremenom doveo do potpunog demografskog gašenja nekih naselja. Prva dva sela sa 0 stanovnika u Srbiji statistički su registrovana na popisu 1991. godine. Prema rezultatima popisa 2002. godine, broj zvanično napuštenih sela (bez teritorije Kosova i Metohije) povećan je na 6, a 2011. godine na 13 (RZS, 2014).³ Naredni popis stanovništva u Srbiji, planiran za 2021. godinu a zbog globalne pandemije virusa Kovid-19 odložen za oktobar 2022. godine, bez sumnje će potvrditi ubrzanje trenda totalne depopulacije brojnih sela koja su 2011. godine imala manje od 20 stanovnika, a takvih je bilo čak 225, od čega je 98 imalo manje od 10 stanovnika (RZS, 2014).

Međutim, broj potpuno napuštenih sela u Srbiji nesumnjivo je veći od onog koji se prikazuje u popisima stanovništva, što potvrđuju rezultati sa terena. Na primer, terenskim istraživanjima iz 2009. godine utvrđeno je da u Srbiji postoji 20 spontano napuštenih naselja, što je znatno više od tada zvaničnog broja. Osnovni razlog za ovu nepodudarnost je napuštenost u godinama posle izvršenog popisa, ali se javljaju i slučajevi tzv. „statističke nevidljivosti“, koja je rezultat činjenice da se popisi stanovništva zasnivaju na zvanično registrovanom mestu prebivališta (Milošević et al., 2010). Drugim rečima, postoje sela koja su *de facto* napuštena, ali *de jure* nisu, jer su se njihovi poslednji stanovnici iselili, ali i dalje imaju zvanično registrovano prebivalište u tim selima.

Socio-ekonomski procesi, manifestovani migracionim kretanjima, poslednjih decenija su na teritoriji Srbije doveli do preraspodele stanovništva i prostorne polarizacije između aktivnih i pasivnih demografskih regiona. Gotovo sva napuštena sela nalaze se u pasivnim regionima (planinska i pogranična područja), čija su osnovna demografska obeležja veoma mala gustina naseljenosti, izrazito negativan prirodni priraštaj, izuzetno nizak natalitet i stadijum najdublje demografske starosti. Kontinuirana izloženost ovih prostora negativnim demografskim procesima dovela je do pojave spontanog raseljavanja naselja. Takvi procesi su najizraženiji u ruralnim prostorima južne i istočne Srbije, gde je depopulacija toliko uzela maha, da napuštena sela više nizu izolovane geografske tačke, već njihovi atari srastaju formirajući kontinuirane homogene prostorne celine – klastere. U našem prethodnom istraživanju (Joksimović & Golić, 2021) identifikovani su klasteri napuštenih sela, grupisani u četiri regiona: pojas Centralne Srbije uz administrativnu liniju prema Kosovu i Metohiji; pogranični pojas prema Crnoj Gori; Vlasina i Krajište; južni obod Stare planine.

³ Prema zvaničnoj popisnoj statistici, sela u Srbiji sa 0 stanovnika 2011. godine bila su: Brestovo i Smilov Laz (Novi Pazar), Vukojevac i Tačevac (Kuršumlija), Obrtince (Prokuplje), Pljačkovica (Vranje), Đorđevac (Bujanovac), Gare (Preševo), Prača (Dimitrovgrad), Koritnjak (Niška Banja), Repušnica (Knjaževac), Sakulja (Lazarevac) i Obornjača (Bačka Topola) (RZS, 2014).

Napuštanje prostora i izumiranje sela u Srbiji mogu se tumačiti i izvan okvira dobro poznatih socioekonomskih faktora, kao što su urbanizacija, industrijalizacija i napuštanje poljoprivrede. Naime, većina danas napuštenih naselja u Srbiji locirana je u amfiteatralnim izvorištima planinskih potoka ili u strmim dolinama V profila sa ulgovima nagiba koji prelaze 20%, na prostorima koji su izolovani i saobraćajno teško pristupačni. Nastala su u periodu turske vlasti, kada su nepovoljne društveno-istorijske okolnosti nametale egzistencijalistički i bezbednosni, a ne ekonomski kriterijum odabira lokacije stanovanja. Zbog materijalne nesigurnosti i straha za vlastitu egzistenciju, tada je veliki broj srpskog stanovništva napustio lako pristupačne rečne doline i kotline sa plodnim zemljištem i povukao se u više planinske predele (Milošević et al., 2010), koji su svojim geomorfološkim karakteristikama obezbeđivali izolaciju i relativnu sigurnost. Ontološki i psihološki, upravo to je činilo ove prostore optimalnim za naseljavanje tokom istorijski represivnih perioda. Međutim, sa stanovišta sadašnjih ekonomskih i civilizacijskih potreba, prirodni uslovi koji su obezbeđivali izolovanost predstavljaju ozbiljno ograničenje, i smatraju se izrazito nepovoljnim faktorom koji dovodi do totalne emigracije i demografskog pražnjenja prostora (Milošević et al., 2011). Takvi prostori su za ogromnu većinu ljudi (naročito mlađih) neprihvatljivi kao lokacija stalnog stanovanja, a proces njihovog napuštanja odvija se nezavisno od ekonomskih resursa kojima raspolažu. Takva naselja su u promenjenim uslovima izgubila istorijski smisao svog postojanja, zbog čega je, prema Milošević et al. (2008), lamentiranje nad tužnom sudbinom srpskih sela često neopravdano i preuveličano, jer su mnoga od njih sa stanovništa današnjih civilizacijskih potreba postala neodrživa.

STUDIJA SLUČAJA: SELO VUKOJEVAC

Seosko naselje Vukojevac nalazi se u opštini Kuršumlja (Toplički okrug), na nepristupačnom planinskom razvođu između slivova Laba i Toplice (780-860 m n.v.) na administrativnoj liniji između Centralne Srbije i Kosova i Metohije. Površina seoskog atara (K.O. Vukojevac) iznosi 8,9 km². Vukojevac je kao pogranično selo prema Turskoj nastao krajem 19. veka, planskim naseljavanjem srpskog stanovništva iz Crne Gore i Hercegovine na prostoru koji je posle srpsko-turskog rata (1876-77) i Berlinskog kongresa (1878) pripao Srbiji (Jagodić, 2004). Selo je populacioni maksimum dostiglo 1953. godine kada je imalo 260 stanovnika, posle čega počinje brzo demografsko pražnjenje, uslovljeno opštim siromaštvom, morfološkom izolacijom i nepostojanjem osnovne infrastrukture (selo nikada nije dobilo električnu energiju, vodovod, asfaltni put, školu i prodavnicu). Većina meštana iselila se u region Beograda, najviše u opštinu Barajevo. Poslednji meštаниn odselio se 1985. godine, kada je Vukojevac postao prvo potpuno raseljeno selo u Srbiji (Milivojević et al., 2007).

Uporedo sa demografskim gašenjem Vukojevca, Šumsko-industrijski kombinat „Kopaonik“ iz Kuršumlje otkupio je sva napuštena imanja, kako bi se sprečila mogućnost prodaje zemljišta albanskom stanovništvu iz susedne opštine Podujevo. Tako je veći deo seoskog atara postao državno vlasništvo. Međutim, i posle prodaje zemlje odseljeni stanovnici zadržali su vlasništvo nad kućama i pomoćnim objektima, koje su prodavali Albancima iz Podujeva kao građevinski materijal; kuće su rušene, a dobijeni materijal prevožen u podujevska sela Prepolac, Gornja Dubnica, Krpimej i Metoija, gde je korišćen za izgradnju novih kuća. Ono što Vukojevac posebno izdvaja od drugih napuštenih sela u Srbiji je to što u njemu danas ne postoji ni jedan jedini građevinski objekat. Od tri zaseoka i pedesetak kuća nije ostao ni „kamen na kamenu“ – razgrađivanje je išlo toliko daleko da su i temelji kuća odneti, tako da više gotovo ne postoje nikakvi tragovi nekadašnjeg ljudskog prisustva, izuzev zaraslog seoskog groblja. Na taj način, od tri konstitutivna elementa svakog naselja – stanovništva, izgrađenih objekata i imena – Vukojevac je do danas zadržao samo ime (Milivojević et al., 2007). Ovo naselje više ne postoji na geografskoj mapi Srbije, a precizno određivanje njegove lokacije na terenu je otežano.

Tabela 1. Broj stanovnika Vukojevca 1948-2011. godine

1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2002.	2011.
229	260	191	99	6	0	0	0

Izvor: RZS, 2014.

Napuštanjem Vukojevca, ali i susjednih sela Tačevac (0 stanovnika 2011. godine) i Rastelica (3 stanovnika 2011), stvorena je izrazita demografska asimetrija između gusto naseljenih podujevskih sela sa albanskim stanovništvom (oko 150 st./km²) i gotovo puste kuršumlijske strane administrativne linije (3 st./km²). Od dolaska međunarodnih mirovnih snaga na Kosovo i Metohiju 1999. godine, selo se našlo u tzv. Kopnenoj zoni bezbednosti (KZB), koja obuhvata demilitarizovani pojas širine 5 km od administrativne linije. Iako se 2001. godine srpska policija vratila u KZB, stvoren je bezbedonosni vakuum, jer je kontrola administrativne linije zbog nepostojanja kvalitetnih puteva i nenaseljenosti veoma otežana. U takvim uslovima, u napušteni atar Vukojevca često traktorima ulaze naoružani Albanci iz podujevskih sela, koji nelegalno seku šumu radi dobijanja ogrevnog drveta za prodaju, što srpska vojska i policija uglavnom ne uspevaju da otkriju i spreče, a povremeno dolazi i do oružanih okršaja sa Albancima. Na primer, samo u 2021. godini u KZB zabeleženo je 56 upada šumokradica (Vlada Republike Srbije, 2022), a 2020. godine u delu KZB koji pripada Šumskom gazdinstvu „Kuršumlija“ bespravno je posečeno 15.377 m³ drveta (Srbijašume, 2022). Iz tih razloga, danas je Vukojevac prostor visokog bezbednosnog rizika, gde se može bezbedno kretati samo uz oružanu pratnju srpske policije, i to samo terenskim vozilima ili peške. Jedini privremeni „stanovnici“ seoskog atara su patrola Vojske i MUP-a Srbije, zadužene za kontrolu administrativne linije.

DISKUSIJA I ZAKLJUČAK

Pojava sve većih depopulacionih areala, demografski ugašenih ili na samom pragu gašenja, pred državne vlasti i javno mnjenje Srbije postavlja dilemu: kakvim resursima raspolažu ovi prostori i da li postoje realne i održive mogućnosti njihove delimične demografske i ekonomske revitalizacije?

Tokom perioda socijalističke vlasti, u vreme naglašene industrijalizacije i urbanizacije, udaljena brdsko-planinska sela bila su marginalizovana u infrastrukturnom, ekonomskom i sociokulturnom pogledu. Njihovom razvoju posvećivalo se veoma malo pažnje i finansijskih sredstava, a ona su se više posmatrala kao problem, a ne kao razvojni resurs (Drobnjaković & Spalević, 2017). Upravljanju napuštenim prostorima Srbije i korišćenju njihovih resursa i na početku treće decenije 21. veka pridaje se malo pažnje od strane državnih organa i privatnih preduzetnika. Razloge treba tražiti u nepovoljnim demografskim i ekonomskim uslovima u zemlji, opštem osiromašenju u periodu tranzicije, nepostojanju i neefikasnosti državnih strategija i planova revitalizacije ruralnih prostora, hroničnom nedostatku finansijskih sredstava i nepostojanju interesa od strane investitora. Srbija je zbog jeftine radne snage u 21. veku veoma interesantna za strane investitore, a veći deo nacionalne razvojne strategije upravo se oslanja na privlačenju direktnih stranih investicija. Međutim, ulaganja stranih investitora u Srbiji geografski su veoma polarizovana; usmerena se na velike gradove, saobraćajne koridore i druge lokacije sa dobrom infrastrukturnom opremljenošću, lokalitete sa mineralnim sirovinama, pa i male depopulacione gradske centre koji još uvek imaju solidnu bazu nezaposlene radne snage, ali u potpunosti zaobilaze ruralne prostore sa nepovoljnom starosnom strukturom, skromnim kontingentom radne snage i veoma lošim saobraćajnim vezama (mnoga sela, naročito u planinskim predelima na jugu i istoku Srbije, još uvek nemaju asfaltne puteve).

Napuštena sela Srbije: studija slučaja sela Vukojevac (opština Kuršumlija)

Na osnovu sagledavanja trenutnih demografskih i ekonomskih trendova u brdsko-planinskim ruralnim delovima Srbije, mišljenja smo da u postojećim uslovima ekonomska revitalizacija napuštenih prostora nije realna opcija, a čak i delimična demografska revitalizacija gotovo je nemoguća. Ulaganja države u infrastrukturu i sistem javnih usluga ne postoje, jer takve aktivnosti nisu održive i isplative bez minimalne kritične mase, koje u napuštenim predelima Srbije odavno nema. Malo šta se može učiniti, ukoliko ruralna područja imaju nepovoljnu starosnu strukturu i izuzetno niske stope fertiliteta (García-Casarejos & Sáez-Pérez, 2020). Umesto revitalizacije prikladnije je govoriti o delimičnom ponovnom korišćenju (reutilizaciji) resursa napuštenih prostora. Broj stanovnika i starosna struktura u napuštenim naseljima ukazuje na činjenicu da buduće aktiviranje bilo kojih resursa ovih prostora mora isključiti sve radno i materijalno intenzivne delatnosti, bez obzira na postojanje prirodnih uslova (Milošević et al., 2008; 2011). Stoga se predlažu alternativni modeli korišćenja prostora, koji podrazumevaju razvoj organske zemljoradnje, stočarstva, šumarstva, sakupljanja šumskog voća i lekovitog bilja, seoskog, vikendaškog i lovnog turizma, rekreacije, škola u prirodi, umetničkih kolonija i sličnih aktivnosti niskog intenziteta.

U takvim uslovima do sada je malo učinjeno, i prepušteno inicijativi i entuzijazmu pojedinaca. Osnovni postojeći oblik korišćenja napuštenih prostora je povremeni boravak bivših stanovnika ili njihovih potomaka, koji kuće koriste kao vikendice za letnji odmor, ili se krajnje neredovno i uglavnom ekstenzivno bave sitnom poljoprivredom i srodnim delatnostima (branje voća, košenje sena, seča ogrevnog drveta, sakupljanje lekovitog bilja itd.). U pojedinim napuštenim sela postoje i organizovana okupljanja većih grupa bivših meštana u vreme seoske slave (na primer, Tačevac kod Kuršumlije).

Međutim, raspoloživi resursi napuštenih sela Srbije u budućnosti bi mogli dobiti određene funkcije, pri čemu se turizam sve češće prepoznaje kao jedna od najefikasnijih strategija ruralne obnove. Uzimajući u obzir „netaknutu prirodu“ koja se obično sreće u napuštenim ruralnim prostorima, veza između umetnosti i pejzaža – urbanog i prirodnog – može pružiti autentičan doživljaj kroz još uvek malo istražene estetske vrednosti (Zarzo et al, 2020). I pored značajnog urušavanja, u većini napuštenih sela Srbije postoje objekti koji bi se uz relativno mala ulaganja mogli adaptirati za različite namene (vikendice, prenočišta, seoski turizam, omladinski kampovi, umetničke kolonije, lovački domovi itd.), naročito imajući u vidu da su u napuštenim selima kuće veoma jeftine za kupovinu. Dodela 10.000 evra bespovratnih sredstava za kupovinu kuće i imanja za mlade koji planiraju da se nastane na selu (Ministarstvo za brigu o selu, 2022), kao jedna od retkih konkretnih aktivnosti koje državne vlasti preuzimaju u cilju revitalizacije ruralnog prostora, mogla bi u napuštena sela vratiti prve stanovnike.

U ovom trenutku, mogućnosti ekonomskog i demografskog aktiviranja napuštenih sela Srbije su krajnje skromne, a situacija je naročito nepovoljna u Vukojevcu, u kome ne postoji ni jedan objekat koji bi se mogao adaptirati za potrebe turizma ili drugih aktivnosti. Osim toga, još od sredine 1980-ih gotovo celokupno zemljište u ataru ovog sela je u vlasništvu države (pod upravom JP „Srbijašume“), što u startu onemogućava sve privatne inicijative (čak i kada bi ih bilo). Pored drugih negativnih faktora, revitalizacija Vukojevca nije moguća i zbog loše bezbednosne i geopolitičke situacije u KZB (prisustvo naoružanih šumokradica, ilegalni prelasci administrativne linije, ilegalna trgovina), što odbija sve aktore zainteresovane za ulaganja. Stoga se Vukojevac, ali i druga gotovo ispražnjena naselja duž administrativne linije sa Kosovom i Metohijom, nalaze u znatno nepovoljnijem položaju u odnosu na napuštena sela u drugim delovima Srbije, gde bar ne postoje bezbedonosni rizici. Kao „slabe tačke“ državne uprave i lokalne samouprave, ona predstavljaju specifičan izazov na svim nivoima upravljanja (Joksimović & Golić, 2021). Zbog ovih ograničenja, u Vukojevcu već decenijama nije zabeležena ni jedna inicijativa usmerena ka aktiviranju ekonomskih potencijala, a skromne mere koje državne vlasti preuzimaju u cilju revitalizacije ruralnog

prostora potpuno su ga zaobišle. Stoga se buduće upravljanje atarom Vukojevca i drugih sela u KZB mora bazirati pre svega na uklanjanju postojećih sigurnosnih pretnji i iznalaženju smernica njihovog budućeg statusa, kako bi se o eventualnom korišćenju prostora uopšte moglo govoriti.

LITERATURA

Diaz-Sarachaga, J. M. (2020). Combining participatory processes and sustainable development goals to revitalize a rural area in Cantabria (Spain). *Land*, 9(11), 412.

Drobnjaković, M. & Spalević, A. (2017). Naselja Srbije. U Radovanović, M. (ur.). *Geografija Srbije (str. 566-612)*. Posebna izdanja, knjiga 91. Beograd: Geografski institut „Jovan Cvijić“ SANU.

García-Casarejos, N. & Sáez-Pérez, L. A. (2020). Internships for higher education students to promote the local sustainability of rural places. *Sustainability*, 12(12), 4926.

Jagodić, M. (2004). *Naseljavanje Kneževine Srbije 1861-1880*. Posebna izdanja, knj. 47. Beograd: Istorijski institut.

Joksimović, M. & Golić, R. (2017). Indikatori za određivanje napuštenih regija u Srbiji. Zbornik radova sa međunarodnog naučno-stručnog skupa „Planska i normativna zaštita prostora i životne sredine“ (str. 135-143). Beograd: Asocijacija prostornih planera Srbije, Univerzitet u Beogradu – Geografski fakultet.

Joksimović, M. & Golić, R. (2021). Depopulacioni prostori u Srbiji u 21. veku – od lokalnog do nacionalnog problema. Zbornik radova sa međunarodnog naučno-stručnog skupa „Planska i normativna zaštita prostora i životne sredine“ (str. 79-85). Beograd: Asocijacija prostornih planera Srbije, Univerzitet u Beogradu – Geografski fakultet.

Lasanta, T., Arnáez, J., Pascual, N., Ruiz-Flaño, P., Errea, M.P. & Lana-Renault, N. (2017). Space-time process and drivers of land abandonment in Europe. *Catena*, 149, 810-823.

MacDonald, D., Crabtree, J.R., Wiesinger, G., Dax, T., Stamou, N., Fleury, P. ... Gibon, A. (2000). Agricultural abandonment in mountain areas of Europe: environmental consequences and policy response. *Journal of environmental management*, 59(1), 47-69.

McLeman, R.A. (2011). Settlement abandonment in the context of global environmental change. *Global Environmental Change*, 21, S108-S120.

Milivojević, M., Čalić, J. & Milošević, M.. (2007). Vukojevac – primer „razgrađenog“ sela Srbije. *Globus*, 32, 301-308.

Milošević, M., Milivojević, M. & Čalić, J. (2008). Posledice spontanog raseljavanja naselja na teritoriji Republike Srbije. *Demografski pregled*, 28, 3-4.

Milošević, M., Milivojević, M. & Čalić, J. (2010). Spontaneously abandoned settlements in Serbia – part 1. *Journal of the Geographical Institute „Jovan Cvijić“ SASA*, 60(2), 39-57.

Milošević, M., Milivojević, M. & Čalić, J. (2011). Spontaneously abandoned settlements in Serbia – part 2. *Journal of the Geographical Institute „Jovan Cvijić“ SASA*, 61(2), 25-35.

Ministarstvo za brigu o selu (2022). Konkurs za dodelu bespovratnih sredstava za kupovinu seoske kuće sa okućnicom na teritoriji Republike Srbije za 2022. godinu. Preuzeto 29. aprila 2022, sa <https://www.mbs.gov.rs/latinica/konkursi.php>

Poschlod, P., Bakker, J.P. & Kahmen, S. (2005). Changing land use and its impact on biodiversity. *Basic and Applied Ecology*, 6, 93-98.

Napuštena sela Srbije: studija slučaja sela Vukojevac (opština Kuršumlija)

RZS (2014). Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji – Uporedni pregled broja stanovnika 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991, 2002. i 2011. – podaci po naseljima. Beograd: Republički zavod za statistiku (RZS).

Saville, J. (2013). Rural depopulation in England and Wales, 1851-1951. London: Routledge.

Srbijašume (2022). Podaci o ilegalnoj seči šuma po šumskim gazdinstvima (dobijeni e-poštom).

Vlada Republike Srbije (3. februar 2022). Usaglašeno delovanje VS i MUP-a u Kopnenoj zoni bezbednosti. Preuzeto 18. aprila 2022, sa: <https://www.srbija.gov.rs/vest/609121/usaglaseno-delovanje-vs-i-mup-a-u-kopnenoj-zoni-bezbednosti.php>

Zarzo, J.L.B., Sebastián, J.P. & Martínez, N.M. (2020). Fighting against depopulation in inland Spain. Alternatives from Art, Design and Architecture. Agathon – International Journal of Architecture, Art and Design, 8, 138-147.